

A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra

Paksy Eszter

Dolgozatomban szeretném feltérképezni, hogy a nyelvészeti pragmatika által kidolgozott elméletek és módszerek milyen hatással voltak a fordítástudományra. A korai fordítástudományi munkákban, például Mounin alapvető művében (Mounin 1963) a fordítás kérdései elsősorban szemantikai kérdéseknek tűntek, az érdeklődés arra irányult, hogyan lehet két nyelv szintaktikai és szemantikai rendszerét a lehető legpontosabban egymáshoz rendelni. E vizsgálat során azonban már Mounin is eljutott arra a következtetésre, hogy a fordítás csak akkor válik lehetségessé, ha a fordítás alapegységének a nem nyelvi szituációt tekintjük. „Ha a nem nyelvi szituációt tekintjük következetesen viszonyítási alapnak, (...) akkor a fordítást mint egymást folyamatosan helyesbítő közelítéseket jellemezhetjük, ahol a nem nyelvi helyzethez való minden viszonyítás és visszatérés javítja a megnyilatkozás és a helyzet kapcsolatának elemzését” (Mounin 1963: 267-8.).

Mounin ezzel tulajdonképpen a pragmatikai jelentést teszi meg a megőrzendő jelentésnek, de egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy valósul-e ez meg konkrétan. Ma a nem nyelvi szituációt inkább kontextusnak neveznénk, az utóbbi évtizedek pragmatikával foglalkozó nyelvészei aszerint különítik el a szemantikát a pragmatikától, hogy az elemzés figyelmbe veszi-e a kontextus jelentésformáló hatását, vagy nem (Szili 2004).

Ezek a gondolatok azonban csak később, a nyolcvanas években válnak egyre inkább a fordítástudományi kutatások elfogadott nézeteivé. Juliane House (1981) az elsők között mutatja be a pragmatikai jelentés szerepét a fordítás kutatásában. Leszögezi, hogy a fordítónak nem mondatokkal, hanem megnyilatkozásokkal van dolga, és az ekvivalenciát nem a szemantikai (a mondatot alkotó szavak jelentéséből összeálló) jelentés szintjén, hanem a pragmatikai (a kontextusban konkrétan megvalósuló) jelentés szintjén kell megalkotni, akár a szemantikai jelentés kárára is. Ezek a nézetek mára teljesen közkeletűek a fordítástudományban, és szinte mindenféle iskola és elmélet elfogadja őket. Például az összes funkcionális elmélet (Vermeer, Nord, Holz-Manttari, stb.) erre az alapgondolatra alapozza téziseit. Akár azt is mondhatnánk, hogy mára minden, ami a fordítástudományi munkákban megszületik, valamennyire kapcsolódik a pragmatikához.

Az alábbi tanulmányban azonban ennél szűkebben értelmezem a pragmatika fogalmát, gyakorlatias módon azoknak a kutatási területeknek az összességét értem alatta, amelyeket hagyományosan pragmatika címszó alatt művelnek a nyelvészek. Ezek pedig a következők: beszédaktusok, udvariasságelméletek, társalgási implikaturák, előfeltevések, deixis, szövegjelölők (discourse markers), kontextus-kutatás.

Áttekintésem nem törekszik teljességre, inkább azt szeretné egy csokorba fogni, hogy a fenti témákból melyek jelennek meg fordítástudományi kutatások vezérfonalaiként, hol történtek jelentősebb vizsgálódások, és mi az, ami egyelőre inkább elméleti szinten hatott.

Több lehetőség lenne a csoportosításra, az alábbiakban az ide vonatkozó tanulmányok megjelenésének helye alapján a következő pontokba szedtem mondandómat. Elsőként a magyar fordítástudományban a pragmatika és reáliakutatás kapcsolatáról, másodsorban a fordítástudományi monográfiák pragmatika fejezeteiről, harmadszor az egyetlen olyan tanulmánykötetről, melyet ennek a témának szenteltek, negyedszer a *Journal of Pragmatics* tematikus számáról, végül pedig néhány különálló tanulmányról szólok.

1. Reáliakutatások a pragmatika tükrében

A magyar fordítástudományi kutatások sorában elsősorban a reáliakutatások kapcsán kerül elő a pragmatika szó. Ez véleményem szerint főleg annak köszönhető, hogy 1980-ban a *Fordítás tudománya* című szöveggyűjteményben (Bart és Klaudy 1980) megjelent Albrecht Neubert 1968-as cikke: *Pragmatische Aspekte der Übersetzung*. Ez a tanulmány még a nyelvészeti pragmatika térhódítása előtt íródott, és valójában inkább kommunikációelméleti gondolatmenet a fordítás mibenlétéről. Nem érinti a fent említett témákat, amelyek ma a pragmatikai kutatások tárgyát képezik, mint például a beszédaktusok, deixis, udvariasság-elméletek. Viszont több okból is jól használható elméleti keretet nyújt a reáliakutatások kutatásához.

Neubert általános kommunikációs modellje a strukturalista kódolás-dekódolás folyamatra épít. Négy tényezőt különít el: nyelvhasználók (adó és vevő egyaránt), formatívumok, tudati képek és objektív valóság. Grammatikán a formatívumok (nyelvi jelek) közötti kapcsolatot, szemantikán az objektív valóság és a tudati képek közötti viszonyt, míg pragmatikán a formatívumok és a nyelvhasználók viszonyát érti.

A pragmatika területéhez sorolja még azokat a tudományterületeket is, amelyeket ma már a szociolingvisztika, pszicholingvisztika vizsgál. A pragmatika az ő megfogalmazásában „arról ad számot, hogy a beszélő és a hallgató nyelvhasználata mögött egyéni szándékok és célok adnak háttérrel” (Neubert 1980: 279).

A fordítási helyzetre speciálisan az jellemző, hogy a forrásnyelvi szöveg szerzője még nem számolt a célnyelvi közönséggel, ezért a szöveg megalkotásakor csak a forrásnyelvi kontextus alakítja a jelentést. Ettől az alaphelyzettől Neubert elkülöníti azokat a ritkább eseteket, amikor már a forrásnyelvi szöveg a célnyelvi közönségnek készül (például konzekutív tolmácsolás esetében).

A fordítás során a közönség kiszélesedik, a szöveg pragmatikája kiterjed. „A fordítás pragmatikailag először is azt jelenti, hogy a vevők körét bővítjük, hogy pontosabban: potenciális kapcsolatot építünk ki a forrásnyelvi és a célnyelvi beszélők között – és nem a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között.

(Mégpedig elméletileg úgy, mintha egyáltalán nem volna különbség forrásnyelv és célnyelv között.)” (Neubert 1980: 280).

Mindez azt jelenti, hogy a fordítás során, miközben a fordító – természetesen – megváltoztatja a FNY-i szöveg grammatikáját és szemantikáját, meg kell, hogy őrizze a pragmatikáját, azaz olyan változtatásokat kell véghezvinnie a szövegben, amelyek által a szöveg a célnyelven is ugyanúgy működik, mint a forrásnyelven.

Most már érthető, miért helyezi például Valló (2000) a reáliafordítások vizsgálatát pragmatikai keretbe. Hiszen ezek a bizonyos változtatások, amelyeket Neubert emleget, leglátványosabban az erősen kontextus-függő, kultúra-specifikus elemeket érintik. A magyar fordítástudományban nagy hatással van Klaudy (1999:163) *pragmatikai adaptáció* definíciója is, mely szintén ebben az értelemben használja a pragmatika szót.

Valló egyébként Neubertből kiindulva aztán a nyelvészeti pragmatika jeles alapítóit is idézi, Austint, Grice-t, Lakofft, főként a drámaszövegeknek az interperszonális kommunikációhoz való hasonlatossága miatt. Az ő elméleteik azonban, meglátásom szerint, nem hatottak jelentősen az elemzés módszertanára.

Valló kutatását a fordításpragmatikai irányzathoz sorolja, amit így határoz meg: „az eddigi irodalmi vagy nyelvészeti megközelítéssel szemben azokra a fordítói nehézségekre összpontosít, amelyek a kultúrák különbözőségeiből fakadnak” (Valló 2001:99).

Valló számára a fordító feladata, hogy „összhangot teremtsen a forrásszöveg által képviselt szociokulturális ismeretanyag, (amelyre a szöveg utalásai vonatkoznak) és a befogadó kulturális háttérismerete között” (Valló 2000:38). Megközelítése mondhatjuk, hogy feladatközpontú, arra keresi a választ, hogyan járnak el a fordítók, amikor kulturális reáliákkal találkoznak. A későbbiekben bemutatott tanulmányokra pedig inkább a leíró szemlélet jellemző, azaz főként azt vizsgálják, milyen pragmatikai változások mentek végbe a fordítás folyamatában – általában olyan jelenségeket vizsgálnak, amelyek nem tudatos fordítói döntések eredményei, hanem mintegy a fordítás „mellékhatásai”.

2. Fordítástudományi monográfiák pragmatikára vonatkozó fejezetei

A pragmatika szempontrendszerét leginkább a Hatim–Mason szerzőpáros domborítja ki két monográfiájában, a *Discourse and the Translator*ben (1990) és a *The Translator as Communicator*ben (1996). (Basil Hatim írta a *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies* Pragmatics címszavát is.). Az ő megközelítésük ennek ellenére elsősorban nem pragmatikai, hanem szövegtani. A szöveg elemzésének nagyobb kontextusában helyezik el a pragmatikai szempontú vizsgálatot is.

Az 1990-es mű részletesen bemutatja a nyelvészeti pragmatika alapgondolatait, főbb irányzatait, szerzőit, de csak kevésbé alkalmazza azokat a fordításra, és akkor is csak példaszerűen, magyarázatként, tankönyvjelleggel. (Bár élvezetes stílusban és tényleg érthetően.)

A negyedik (*Translating and Language as Discourse*) és az ötödik fejezet (*Translating Text as Action: The Pragmatic Dimension of Context*) szól pragmatikai témákról. A negyedik a beszédaktuselméletet és Grice maximáit mutatja be, néhány egynyelvű szöveggel illusztrálva a jelenséget. Érdekes például, hogy a szerzők rejtett fordításokat is elemeznek, azaz csak az angol nyelvű interjút mutatják be, ami értelemszerűen nem angolul készült, hanem tolmácsok segítségével, és ez alapján vonnak le következtetéseket a fordítás folyamatára. Az ötödik fejezetben egy francia cikk és angol fordításának összevetésével azt mutatják be, hogyan változik a szöveg egyes helyein az illokúciós erő. Itt az elemzés egyre tágabb határok között mozog, a fejezet végére elérkezünk nyelv és ideológia viszonyához, ezzel a nyelvészeti pragmatika határait feszegetve.

Az 1996-os mű egy komolyabb empirikus vizsgálatnak tekinthető tanulmányt közöl, amely egyébként külön is megjelent a *The Translation Studies Reader*-ben (Venuti 2000) *Politeness in screen translation* címmel. Hatim és Mason a feliratozás speciális kontextusában azt vizsgálják, milyen módosulások mutathatók ki az eredeti filmszöveg és a felirat között a nyelvi udvariasságban. Természetesen a pragmatikai értelemben vett udvariasságról van szó, azaz „all aspects of language usage which serve to establish, maintain or modify interpersonal relationship” (Hatim–Mason 1996: 80). Szűkebb elméleti háttérül Brown és Levinson (1987) arcelmélete szolgál számukra. Szövegszerűen összevetették egy francia film (*Un coeur en hiver*, Claude Sautet 1992) szövegét és angol nyelvű feliratozását abból a szempontból, hogy miképpen érvényesülnek az eredeti arcvédő és arcfenyegető aktusok a fordításban. Egy párbeszéd elemzésével a szerzők megállapítják, hogy a fordításban az egyik szereplő más stratégiát követ, mint az eredetiben. Például, ami az eredeti szövegben csak sejtetés volt, az a fordításban explicit megjelenik, így a szereplő arcvédő, konfliktuskezelő magatartása határozottabbá, támadóbbá válik. Egy másik részletben pedig az érvelésstratégiát és a megszorító szavak (hedges) használatát vizsgálják, és szintén kimutatnak eltolódásokat.

Ez az esettanulmány az egyik legjobb példa arra, hogyan lehet empirikus módszerekkel elemezni a fordításban végbemenő pragmatikai eltolódásokat. Ilyenfajta elemzéseket lehetne nagyobb korpuszon is végezni, és általánosabb következtetéseket levonni a fordítási normákra vonatkozóan.

3. Tanulmánykötet a pragmatika és fordítás kapcsolatáról

Egyetlen mű jelent meg, amely kimondottan a pragmatika és a fordítástudomány kapcsolatát mutatja be: ez a Leo Hickey (1998) szerkesztette *The pragmatics of translation*. Ez a mű átmenet a tanulmánykötet és a monográfia között, minden fejezetnek más a szerzője, és különálló tanulmányként is értelmezhetőek, az írásokat azonban határozott vezérfonal köti össze. Erénye, hogy itt szinte minden olyan témával találkozhatunk, mely a pragmatika területéhez tartozik, és köthető a fordításhoz.

Egy részüket már eddig is említettük: Hervey a beszédaktusok illokúciós erejéről ír, s bár dolgozatának címe *Speech Acts and Illocutionary Function in*

Translation Methodology, alapvetően kontrasztív szempontú összehasonlítást kapunk azokról az eszközökről, amelyeket az angol, a német és a magyar nyelv használ az illokúciós erő kifejezésére.

Udvariasság és fordítás kapcsolata a címe Juliane House fejezetének, B. Hatim szintén az udvariasságot elemzi, szövegszinten. Grice maximáihoz köthető az *Együttműködés és irodalmi fordítás* (Malmkjaer, K.) című írás, valamint Gutt elméleti jellegű tanulmánya *Pragmatics Aspects of Translation: Some Relevance-theory Observation* címmel. A relevancia-elmélet Grice „Légy releváns!” maximáját generalizálja. Sperber és Wilson elméletét Gutt később részletesen alkalmazza a fordításra (Gutt 2000). Előszavában azonban művét a kognitív tudományhoz sorolja, ezért most itt nem foglalkozom vele részletesen.

A nyelvészeti pragmatika újabb kulcsfogalmaival találkozunk a következő írásokban: téma-réma stratégia elemzése (F. Knowles), előfeltevések szerepe a fordításban (P. Fawcett). A deixis és referencia kérdésköréhez két tanulmány is köthető: Bill Richardson inkább általánosan tekinti át a deiktikus elemek fordításának kérdését, Palma Zlateva angol szövegek bolgár és orosz fordításaiban elemzi a mutatónévmások viselkedését.

A továbbiakban szintén a pragmatika és szövegtan határvidékén mozgunk: Mason tanulmánya a forrásszövegben implicit logikai viszonyok explicitálásának tendenciájára hívja fel a figyelmet, míg Cristina Schäffner a már említett megszorító szavakat (hedges) vizsgálja. Ezek olyan modális elemek, melyek a beszélő és hallgató közötti kapcsolatot irányítják, illetve a szövegre utalnak metaszövegszerűen. Schäffner politikai beszédeket elemez, hiszen ezekben gyakran élnek a politikusok ilyen megszorító szavakkal, hogy a kényes mondanivalót beburkolva adják elő. Schäffner két német beszéden mutatja be a specifikáló szerepű kifejezések viselkedését a fordítás folyamatában.

Az irodalmi pragmatikához áll közel Ian Higgins Andromaque elemzése a 12. fejezetben, s az utolsó, 13. fejezetben Leo Hickey *Perlocutionary Equivalence: Marking, Exegesis and Recontextualisation* című tanulmányával visszatérünk Austinhoz. Ebben a tanulmányban kulcsszerepet játszik a kontextus fogalma, amelyről az alábbiakban még lesz részletesebben is szó. Hickey tulajdonképpen pragmatikai szempontból igyekszik leírni a perlokúció fogalmának felhasználásával azt a jól ismert jelenséget, hogy egy szöveg fordításának hatása eltérhet az eredeti hatásától, illetve, hogy ahhoz, hogy ugyanazt a hatást érezzük el, le kell mondani a szöveghű fordításról. Ehhez a jelzettség, az egzegézis és a rekontextualizáció fogalmait vezeti be. A jelzettség alatt a Juliane House által nyílt fordításnak nevezett jelenséget érti, azaz amikor az olvasó teljesen tisztában van vele, hogy fordítást olvas. Az egzegézis pedig többé-kevésbé az explicitálást jelenti, amikor a fordító a célközönség számára homályos helyeket megmagyarázza. Rekontextualizációról akkor beszél, ha az analóg perlokúciós hatás eléréséhez a homályos elemeket a fordító felcseréli megfelelő célnyelvi elemekkel. Végül műfaj szerint elemzi, hogy mikor melyik stratégia a célravezető.

4. A *Journal of Pragmatics* tematikus száma

A rekontextualizáció a kulcsfogalma a *Journal of Pragmatics* (2006. Vol. 38. No.3.) tematikus számának is, amelyet a szerkesztők a fordítás és kontextus kérdésének szenteltek.

Az eddig bemutatott tanulmányok a fordítástudomány berkein belül megjelent művek, a *Journal of Pragmatics* különszáma, mely a *Fordítás és kontextus* címet viseli, a nyelvészeti pragmatika legnevesebb folyóirataként a pragmatika területéhez kapcsolódik szorosabban.

Mint Mona Baker írja a vezércikkében, a fent elemzett Hickey szerkesztette kötet az egyetlen, amely eddig a pragmatika és fordítástudomány kapcsolatával foglalkozott, de ebben sem kap helyet kifejezetten a kontextus szerepének szánt írás. Ez a különszám tehát hiánypótló. A tanulmányok és a Mona Baker által írt vezércikk egyaránt hangsúlyozzák, hogy nemcsak a fordítástudomány eszköztára gazdagodik a pragmatika fogalomrendszerével, hanem a pragmatikai kutatásokban is új eredményeket hozhat a fordítás vizsgálata.

A különszám első két tanulmánya átfogó jellegű elméleti összegzés. Mona Baker *Contextualization in translator- and interpreter-mediated events* címmel összefoglalja a kontextus kutatásának főbb állomásait, majd rátér a kontextus szerepének tanulmányozására a fordításban és a tolmácsolásban. Példaként Osama Bin Laden egy hangfelvételének két angol fordítását elemzi, ahol a kétféle értelmezés mögött a kontextus kétféle értékelése és eltérő ideológiai megközelítés állt.

Juliane House (*Text and context in translation*) amellett érvel, hogy az írott fordítások elemzéséhez alkalmasabb a Halliday nevéhez fűződő statikus kontextus felfogás, mint az egyre inkább teret hódító dinamikus felfogás, miszerint nemcsak a kontextus határozza meg a nyelvhasználatot, hanem a nyelv használata maga is alakítja kontextusát. House szerint a rekontextualizáció az írott fordítás esetében csak utólagos lehet. Tanulmányában ismerteti az általa kidolgozott és több ízben módosított fordítási elméletét, ahol a fordítást mint rekontextualizációt definiálja. Ebben a fordítások két alapvető típusát különíti el. Nyílt fordításnak (overt translation) nevezi azt a helyzetet, amikor a fordított szöveg olvasója előtt nyilvánvaló, hogy fordítást olvas, hogy nem ő az elsődleges címzettje a szövegnek. Ilyenkor a fordított szöveg nem akar másodlagos eredetinek hatni. Általában azokat a szöveget fordítjuk így nyíltan, amelyeknek önmagukban értékük van a forráskultúrában. Rejtett fordításról (covert) beszél viszont akkor, amikor a fordított szövegnek a célkultúrában forrásszöveg értéke van. A rejtett fordítás forrásszövege nem kötődik szorosan a forrásnyelvi kultúrához, célközönséghez. Kontextuális tényezők dönthetik el, hogy egyes szövegek nyílt vagy rejtett fordítást igényelnek-e. Ugyanazt a szöveget más kontextusban másképpen kell fordítani. House példaként a tündérmeséket hozza. Ha úgy tekintjük, hogy ezek egy adott kultúra termékei, s mint ilyeneket akarjuk megismertetni más kultúra tagjaival, nyílt fordítást alkalmazunk. Ha viszont általános kulturális képződményeknek tarjuk őket, és nem akarjuk a forráskultúrához kapcsolni a meséket, akkor rejtett fordítást alkalmazunk. Felhívja a figyelmet arra, hogy a kontextus szerepe eltérő a nyílt (overt) és rejtett (cov-

ert) fordítások esetében. Míg az első esetben kisebb szerepet játszik a célnyelvi kontextus, addig az utóbbiban ennek szerepe jelentős, hiszen a kulturális szűrő alkalmazásához alaposan vizsgálni kell a célnyelvi kontextust, amiben a szöveg majd megjelenik. Mindazonáltal – fejt ki cikkének befejezéseként House – a manapság egyre inkább uralkodó angolszász kultúra és az angol nyelv hegemoniája lassan elmosza a kulturális határokat a nyelvek között, így a rejtett és nyílt fordítások között is kisebb lesz a különbség.

Árulkodó, hogy a három empirikus kutatásra épülő cikk, mely e két bevezető jellegű tanulmányt követi, mind a tolmácsolás különböző fajtái esetében vizsgálja a kontextus szerepét. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a hangzó beszéd fordításakor nagyobb szerep jut a kontextusnak, mint a leírt szöveg esetében. Sőt, ez az egyik megkülönböztető jegye tolmácsolásnak és fordításnak (vö. Szabari 2002:78.).

Mason egy illegális lengyel bevándorló és a bevándorlási hivatal alkalmazottja közötti tolmácsolás párbeszédét vizsgálja. A relevancia elmélet és a diskurzuselemzés (discourse analysis) módszereivel kutatja azt, hogy a kialakított (negotiated) jelentés mennyiben függ attól, hogy a fordító milyen kontextuális sejtetéseket hallgat el, illetve explicitál a fordítás folyamatában. Mason azt kívánja megvilágítani, hogy a tolmácsolás beszédhelyzetben a kontextus nem előre lerögzített szituációs helyzetek összessége, hanem dinamikusan változó feltételezések sora, amit a beszélők a jelentés megértéséhez felhasználnak. Épp ezért a jelentést sem lehet meghatározottnak tekinteni, azt a beszédben résztvevők alkudják ki.

Robert Setton tanulmánya Gutt (2000) fordításra kidolgozott relevanciaelméleti rendszerét alkalmazza a szimultán tolmácsolásra. Kontextus helyett a kognitív környezet (cognitive environment) kifejezést használja, és ezalatt nemcsak a tárgyi-fizikai környezetet érti, hanem a kommunikációban résztvevők hiteit, meggyőződéseit, a közvetlen szöveggörnyezetet, kulturális hátteret, a kommunikációs partnerről alkotott képet, stb.

Gutt négy feladatot jelöl ki a fordítás folyamatában. Setton ezt a négy feladatot vizsgálja a szimultán tolmácsolás esetében, és ez alapján veti össze a fordítást a tolmácsolással. Megállapítja, hogy a szimultán tolmácsolást az teszi lehetővé, hogy a tolmács nem két gondolatrendszert vet folyamatosan össze egymással, és az összehasonlításból adódik ki a saját diskurzusa, hanem saját kognitív környezetét hozzáigazítja a hallgatóság kognitív környezetéhez (például az előzetes informálódással a konferenciáról, ahol tolmácsol), és így ezt a használt kognitív környezetet felhasználva érti meg a beszélőt és fogalmazza meg a hallgatóság számára releváns stimulusokat.

Setton maga is elismeri cikke végén, hogy tisztán elméleti jellegű okfejtéséből hiányoznak a példák, konkrét tolmácsolás szövegek. A tolmácsoláskutatás módszertani nehézségeit ismertetve mindazonáltal felsorol néhány kísérleti munkát is.

Gutt munkásságát említve már jeleztem, hogy elméletét nem tartom szorosán véve a pragmatika tárgyköréhez tartozónak, s ez igaz Setton fent bemutatott tanulmányára is. Tulajdonképpen csak a kontextus – kognitív környezet fogalma az a szál, amelyen keresztül kapcsolódik tematikánkhoz.

Luis Pérez Gonzalez korpuszalapú kutatásáról számol be, melyet a bírósági tolmácsolás területén végzett. A bírósági tolmácsolás rendkívül sok pragmatikai kérdést vet fel, hiszen a tolmácsnak súlyos felelőssége van abban, hogy a bíróság előtt álló személy – tanú vagy vádlott – ugyanúgy érvényre tudja juttatni érdekeit, mintha a bíróval egy nyelvet beszélne. A bíró úgy is tekinti, hogy a tanú ugyanazt a kérdést hallotta, amit ő feltett, és a választ is ennek fényében ítéli meg. Pérez Gonzalez éppen ezért a bírói kérdések tolmácsolását vizsgálja spanyol és angol nyelvek között, különös tekintettel nem megszorító vonatkozó kérdésekre (non-restrictive relative clauses). Kutatása szerint a tolmácsok ezeket az angolul fogalmazott kérdéseket általában eldöntendő kérdésekként adják vissza, és ezzel más kontextusba helyezik a bírói megnyilatkozást. A tolmács által feltett kérdés nem ugyanazzal a pragmatikai erővel bír, mint a forrásnyelvi kérdés, és ezért a pillanatról pillanatra kialakult interperszonális jelentés megváltozik. Ezen a példán mutatja be Pérez Gonzalez, miért fontos, hogy a bírósági tolmácsok képzett szakemberek legyenek, ami egyelőre nem általánosan elterjedt Spanyolországban. Tanulmányának központi fogalma a dinamikus kontextus, ahogy ezt J. House is felveti cikkében, ez a kontextusfogalom jobban illeszkedik a tolmácsolás kutatásához, mint az írott fordítás kutatásához.

5. Vegyes pragmatikai tanulmányok

Végül bemutatok néhány olyan tanulmányt, mely különböző fórumokon jelent meg, és a fordításokat pragmatikai szempontból vizsgálja az alábbi témakörök szerint csoportosítva:

5.1. Beszédaktusok

Galina Porozinskaja (1993) orosz-angol és angol-orosz fordításokban az idéző igék által közvetített illokúciós erő szempontjából elemez irodalmi szövegeket. Hét jellemzőjét írja le az illokúciós erőnek, és azt veti össze, hogy melyik jellemző van meg az eredeti igében, melyik a fordításban. Érdekes tanulmány, mert formalizálni akarja a beszédaktusok kutatását, de megközelítése inkább kontrasztív nyelvészeti, mert kontextustól függetleníti az eredményeit, egyes szövegből kiragadott orosz igéket vet össze a megfelelő angol igékkel.

5.2. Implikaturák

Maria Sidiropoulou (1995) angol újságcikkek (*Newsweek*) görög fordításait elemzi az ok-okozati viszony szempontjából. Elemzéséből kiderül, hogy a fordítás során implicit ok-okozati viszonyt a fordítók gyakran explicitálják, különösen akkor, ha rövidítenek és információt hagynak ki a szövegből. Sidiropoulou szerint ez egyes esetekben akár a szövegtípus megváltozásához is vezethet.

Serban (2004) már nemcsak egy-két szövegen, hanem jelentős korpuszon végezte el kutatását. Olyan románról angolra fordított regényeket választott,

amelyeket román kiadók fordítottak román anyanyelvű fordítókkal. Kutatásának tárgya pedig az egzisztenciális előfeltevések vizsgálata a határozott és határozatlan névelők használatán keresztül.

Nézzük Serban alábbi példáját. A *Cele șapte tulnice* (Stanca 1981: 102) című román novella szó szerinti angol fordításban *The seven wooden horns*, azaz *A hét fakürt*. A megjelent fordítás azonban az alábbi címet viseli: *Seven Wooden Horns*, azaz elhagyja a határozott névelőt. A két címhez fűződő egzisztenciális előfeltevések eltérnek. Az eredeti elbeszélésben a szerző úgy tesz, mintha mindenki számára ismert tény lenne a hét fakürt léte, és ezzel közös alapot teremt az elbeszélő és az olvasó között. A határozatlanul fordított angol cím ellenben azt implikálja, hogy az olvasó számára ismeretlen ennek a hét fakürtnek a léte, a történet így egy az olvasón kívül álló fiktív világba helyeződik. A kutatás eredményei szerint a korpuszban jóval több elmozdulás található a határozatlanság irányába, mint a határozottság felé, és ez azt mutatja, hogy a fordított szövegek kevésbé alapoznak az olvasóval közös háttérre, kevésbé vonják be az olvasót a narratívába, összességében eltávolítják a szöveget az olvasótól.

5.3. Deixisek

Ugyanezen a korpuszon végezte Ian Masonnel együtt Serban (Mason–Serban 2003) a deixisekre vonatkozó vizsgálatát is. Az idő- és helydeixisek közül azoknak a fordítási viselkedését tanulmányozzák, ahol közelre és távolra mutató szópár áll mindkét nyelvből rendelkezésre. A kvantitatív elemzés azt mutatja, hogy a fordításban jellemzően az eredetileg közelre mutató névmások távolra mutatóvá válnak. Az alábbi példában a közelre mutató román *această* névmás helyén az angol *that* áll:

FSZ: Fără această magie, am fi fost pierduți. (Voiculescu 1998: 301)

[Szó szerint: *Without this magic we should have been lost.*]

CSZ: Without that magic force we should have been lost. (Voiculescu 1986: 186)

Serban és Mason magyarázata szerint a fordítás ezáltal olyan elbeszélőt kreál, aki már elszakadt azoktól a múltbeli eseményektől, amelyeket elmesél. A történet szerint csodálatos események mentették meg az elbeszélő életét. A román szövegben az elbeszélő azonosul saját elbeszélésével, míg a névmás megváltoztatása miatt szinte megkérdőjeleződik „annak a varázslatnak” a valóságága.

Mivel az ilyen, eltávolító változásokból jelentősen többet találtak, mint az ellenkező irányúból, ezért Serban másik tanulmányához hasonlóan itt is eltávolító trendről (distancing trend) beszélnek.

5.4. Szövegjelölők (Discourse markers)

Eddig még nem ejtettünk szót a discourse markerekről, amelyeket a magyar szakirodalom szövegjelölők néven emleget, holott ezek a nyelvészeti pragmatikában szintén kiemelkedő témát jelentenek. Ezek olyan szavak, amelyeknek a

szematikai jelentését alig lehet meghatározni, mivel jelentésük nem referenciális, hanem azt jelölik, hogy milyen aktust szándékozik a beszélő beszédművével végrehajtani. Chaume (2004) az angol *now, oh, you know, you see, look, I mean* kifejezések fordításait vizsgálja a *Pulp Fiction* című film különböző spanyol nyelvű változataiban: könyv alakban megjelent szövegkönyvben, szinkronizált változatban és a feliratokban.

A részletes elemzés bemutatja, hogy a fordításokban gyakran egyszerűen kimaradnak ezek a markerek, vagy nem pontosan azt a pragmatikai jelentést közvetítik, mint a forrásszövegben. Ettől a szöveg veszít koherenciájából. Mindazonáltal, mint Chaume érvel, mivel a filmek esetében az interperszonális jelentés felfogását nagyban segíti a film képi világa, a célszöveg ezen hiányossága nem okoz nagy nehézséget az értelmezésben.

Publicisztikai szövegeken vizsgáltam (Paksy 2005) az interperszonális metaszöveg eszközeinek változását franciáról magyarra való fordításban, és ezeken keresztül a forrás- és célszöveg pragmatikájának változását. Én is azt a végkövetkeztetést vontam le, hogy a szerző és a forrásmű kapcsolata közelebb, mint a fordított műben konstituálódó szerző és a célközönség kapcsolata.

6. Összegzés

Ebből a rövid áttekintésből számomra az derült ki, hogy noha a nyelvészeti pragmatika eredményei, irányai valóban fontos hozzájárulást jelenthetnek a fordítástudomány számára, sok területen még éppen csak hogy megindultak a kutatások. A fentiekben bemutatott munkák túlnyomórészt általános jellegűek, kevés szövegközelí elemzést tartalmaznak, azok is leginkább egy-két szövegre korlátozódnak. Legérdekesebbnek azokat a korpuszalapú kutatásokat tartom, amelyekből valamiféle általánosabb következtetés is levonható, mint például Serban (2003, 2004) kutatásai.

A pragmatika témái közül legtöbbször a beszédaktusok és az udvariasság-elméletek kerülnek elő, de úgy tűnik, különösen a beszédaktusok esetében nem nagyon sikerül konkrét elemzési módszert kidolgozni, ami specifikusan a fordítás következményeit vizsgálná ezen a téren, inkább a kontrasztív kutatások hatása érzékelhető. Az udvariasság-elméleti megközelítés inkább alkalmasnak tűnik a fordított szövegek elemzésére.

A kontextus témája a *Pragmatics* különszámnak köszönhetően előtérbe került, de mint láttuk, empirikus kutatás csak a tolmácsolás területén indult el.

Még ezen kisszámú empirikus tanulmányból is kisejlik azonban valamiféle konvergencia az eredmények tekintetében. Több szerző megerősíti, hogy a fordítás eltávolító hatású (Hatim–Mason 1996, Serban 2004, Sidiropoulou 1995, Paksy 2005), a fordított szövegben megváltozik szerző és olvasó viszonya, és ez a viszony távolságtartóbb, mint a forrásmű és olvasóié. Úgy vélem, ennek az állításnak további vizsgálata érdekes lehet, talán még egy fordítási univerzálé megfogalmazása is lehetségessé válhat.

Irodalom

- Chaume, F. 2004. Discourse Markers in Audiovisual Translating. *Meta* Vol. 49. No.4. 843-855.
- Journal of Pragmatics* 38. 2006. No.3. tematikus szám (Context and Translation): Baker, M. 2006. Translation and context. 317-320., Baker, M. 2006. Contextualization in translator- and interpreters mediated events. 321-337., House, J. Text and context in translation. 338-358., Mason I. On mutual accessibility of contextual assumptions in dialogue interpreting. 359-373., Setton, R. Context in simultaneous interpretation. 374-389., Gonzalez, L.P. Interpreting strategies re-contextualization cues in the courtroom: Corpus-based insights into the pragmatics force of non-restrictive relative clauses. 390-407.
- Hatim B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman
- Hatim B., Mason, I. 1996. *The Translator as Communicator*. London and New York: Routledge.
- Hickey L. (ed.) 1998. *The pragmatics of translation*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Mason I., Serban, A. 2003. Deixis as an interactive feature in literary translation from Romanian into English. *Target* Vol. 5. No.2. 269-294.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Neubert A. 1980. A fordítás pragmatikai aspektusai. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Paksy E. 2005. Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány* 7/1.60-69.
- Porozinskaja, G. 1993. Pragmatic analysis of literary translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 1. No.2. 187-193.
- Serban A. 2004. Presupposition in Literary Translation: A Corpus Based Approach. *Meta*. XLIX, 2. 327-342.
- Sidiropoulou, M. 1995. Casual shifts in news reporting: English versus Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* 1995:1, 83-98.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2/1.34-50.
- Valló Zs. 2001. *A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei*. Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza. *Fordítástudomány* 3/2. 99–117.